

KÜLTÜR VE SANAT MİRASIMIZI DOĞRU OKUMAK*

M. Hüsrev SUBAŞI**

Sayın protokol üyeleri, değerli meslektaşlarım, sevgili öğrenciler,

Gaziosmanpaşa Üniversitesi'nin 2013-2014 Öğretim Yılı Açılış Dersi için bu güzel şehir Tokat'ta aranızda olmanın süruru ve gururu ile hepinizi selamlıyorum.

"Kültür ve Sanat Mirasımızı Doğru Okumak" konulu dersimizi kendi tecrübelerim ve çalışmalarım üzerinden sunmaya çalışacağım.

Minareler şehri olan İstanbul'da Süleymaniye'nin çok önemli bir yeri vardır. Siz bir yerleri kılıçla fethedebilirsiniz, ama oralarda kılıçla değil, kültür, sanat ve insana yatırımla kalabilirsiniz. Nitekim fetih sonrasında İstanbul'un sokakları, caddeleri, meydanları camilerle, çeşmelerle, türbelerle âdetâ süslenmiştir. Âdetâ fethin yüzüncü yılına bir armağan olarak Kanuni Sultan Süleyman tarafından Mimar Sinan'a inşa ettirilmiş olan Süleymaniye Camii ile fetih kültürel anlamda tamamlanmış, İstanbul'un Haliç sırtlarında eşsiz bir şekilde yükseltlen ve adeta şehrin Türk ve İslâm kimliğini yansıtan anıtsal bir yapı kimliği ile sanat tarihimizdeki yerini almıştır. O bu görevini fonksiyonel biçimde hala da devam ettirmektedir. İstanbul'a geldiğinizde özellikle Tepebaşı,

* Gaziosmanpaşa Üniversitesi, 2013-2014 Akademik Yılı açılış dersi metnidir.

** Prof. Dr., FSM Vakıf Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Dekanı.

Şişhane sırtlarından veya Galata Kulesi'nden karşı cepheyi seyretmelisiniz. Süleymaniye'nin ne kadar muhteşem bir yere kurulduğunu, şehrin Osmanlı hüviyetini yansıtan minarelerle bezenmiş silüetine ne muhteşem bir katkı sağladığını hayranlıkla göreceksiniz. Bana soracak olursanız dikdörtgen formunda olduğunu söyledim. Halbuki hiç de öyle değil. Aslında gökyüzünden kuşbakışı baktığınızda külliyenin seccade şeklinde planlanmış olduğunu fark edeceksiniz.

Caminin 2010 Restorasyonu kapsamında hatların elden geçirilmesi görevi fakire verilmişti. O sebeple sadece iç mekânda yer alan hatların restorasyonu sırasında yaşadığım tecrübeyi sizlerle paylaşacak ve bunlar üzerinden mesajımı iletmeye çalışacağım. Yoksa amacım Süleymaniye'yi anlatmak olmayacak. Çünkü onu estetik ve mimarî açıdan anlatmaya kalkarsak saatler sürer ki, o takdirde Yahya Kemal'i de işin içine katmalısınız. "Süleymaniye Bayram Sabahı" adlı muhteşem şiiri hatırlayarak. Çünkü bir muhteşem tarihî mirası doğru okuma üzerine güzel bir örnektir bu şiir.

Caminin içine girdiğimiz zaman (ki gençlik yıllarımda ve sonraları hoca olarak öğrencilerimle pek çok kez gitmişimdir), mekânı hat sanatı yönüyle değerlendirdiğimizde, Süleymaniye'nin iç cephelerini süsleyen umduğumdan fazla hat olduğunu fark ettim. Ancak yazılar o kadar güzel ve ölçülü bir şekilde serpiştirilmişti ki, camiye herhangi bir ezici etki yapmıyordu. Tezyinat da genelde kubbede ve yarım kubbelerde karşınıza çıkıyor.

Bir şey dikkatimi çekti. Kubbenin merkezinde ve yarım kubbelerde belli âyetler kullanılmış ki, bunlar genelde ibadetle, kullukla, Allah'ın sonsuz ilmi, kudreti ve yaratıcılığıyla alâkalıdır. Kubbe ile fil ayaklarını birbirine bağlayan pandantifler (üçgen boşluklar) üzerindeki her biri 5,5m çapındaki yazılara baktığımda ise bir şey dikkatimi çekti. Soldaki pandantifte şöyle bir âyet var: "Başarıyı bana veren Allah'tır (Hud 11/88)".

Namaza durunca arka pozisyonda kalan kuzey pandantifte ise bir başka âyetle karşılaştım: “De ki, Allah’tır her şeyi yaratan (Ra’d 13/16)”. Bu manzara karşısında ‘Sinan böyle bir kompozisyonla neyi amaçlamış olabilir’ diye düşündüm. Belli ki, ilk âyeti buraya koymakla Sinan böyle bir büyük eserin tamamlanmasındaki başarısını Allah’ın lütfuna bağlıyor. Öteki ise her yere yazılabilecek bir âyet. Sinan ki Osmanlı irfanının zirvesini yakalamış dönemin dehalarından birisidir. Böyle bir insan mihrap tarafına “Başarıyı bana veren Allah’tır” âyetini yazdırıp da çıkışa bakan kısma Allah’ın yaratıcılığında bahseden âyeti koymaz diye düşündüm. Ama Süleymaniye bu! Selatin camii. Böyle bir anıtsal eserde hiç yanlış yaparlar mı? diyerek zihnimdeki tereddüdü susturduysam da, içime kurt yeniği düşmüştü bir kere.

Bu şüpheden yola çıkarak şantiye mimarlarından caminin eski fotoğraflarını rica ettim. Alman Arkeoloji Enstitüsü ile ve İstanbul Üniversitesi’nin Sanat Tarihi Bölümü’nde yapılmış bir tezin ekler bölümünde caminin 1800’lü yılların sonu ile 1900’lü yılların başına ait eski fotoğraflarına ulaşıldı. Ayrıca eski bir kartpostal çıktı. Bu fotoğraflara baktığımda söz konusu iki âyetin sonradan yer değiştirmiş olduğu ortaya çıkınca içimi kemiren şüphede haklı olduğumu gördüm. O insanlar neyi nereye koyacaklarını çok iyi bilen kimselerdi. Demek ki, içimdeki şüphe bir kuruntudan ibaret değildi? Bu örnekten hareketle üniversitedeki arkadaşlarıma karşılaştıkları meselelerde şüpheli yaklaşım tarzını takip etmelerini öneririm. Bir eseri gördüğünüzde hemen ‘bu bize böyle kaldı’ diyerek yaklaşmayın. Araştırın. Arka planını anlamaya, kavramaya çalışın.

Netice itibariyle biz bu âyetleri kazıdık (raspaladık) ve altından yine aynı âyet çıktı. Demek ki bizden evvel böyle bir şüphesi olmamış restoratörlerin. Onu da kazıdığımızda bu sefer diğer âyet çıktı. Neden böyle yapılmış olabilir? Buraya girmeyeceğiz. Böyle hatalar yapılabilir.

Demek ki olaylara sorgulayıcı ve bilimsel tarzda yaklaşmak gerekir. Görüneni anlamaya ve felsefesine ulaşmaya gayret etmek gerekir. 'Burada bu var' diyerek gördüğünüzde takılıp kalırsanız, kim, niçin yapmış, ne zaman yapmış ve amacı ne diye düşünmeden yürürseniz, çok hata yaparsınız.

Peki, böyle kalmasında ne sakınca var, âyetlerin yerini neden değiştiriyoruz, diye bir soru yöneltilebilir. Biz de deriz ki, çünkü bu imza gibi bir şeydir. Olayı Sinan'ın iç dünyasından hareketle düşünmeye ve anlamaya çalışalım. Şöyle ki, O, 'Böylesi bir eseri Allah bana lütfetti de tamamlayabildim. Ancak ben bu eserle böbürlenmiyorum ve burada bir şey yapabilmişsem bunu bana Allah lütfetmiştir' demek istiyor. Böyle bir âyeti seçerek oraya koymak bu anlama gelir ve bu esere atılmış bir imza gibidir. İmzalar eserin sonuna konur. Kibleye doğru duracaksak mihrap tarafına değil, kapıya doğru konmalıdır böyle bir âyet. Hattatlar bile imzalarını eserin sonuna küçücük ve hatta "fakîr" , "hakîr" gibi tevâzu kelimelerini de adlarına sıfat yaparak koyarlar. Sanatkâr budur. İslâm sanatçısı eserlerinde kendisine bir pay biçmez, büyüklük görmez, başarısını Allah'ın lütfuna bağlar. Yaratıcıyla yarış anlamına gelecek bir pozisyona asla düşmez. Bu yüzden nice güzel musikî eserinin bestekârını dahi bilmiyoruz. Koca Sinan'ın mühründe ne yazıyordu biliyor musunuz: "Sermîmârân-ı Hâssa el-Fakîr Sinan". 600, 700, 800 sayfalık harika Mushaflar var müzelerimizde ve kütüphanelerimizde. Ama üzerinde ne göz nuru ile onu süsleyen müzehhibin imzası var, ne de hattatın. Tevazu kabuğuna çekilmişlerdir.

Bir başka detaya gelelim isterseniz. Yine şüpheci yaklaşımın getirdiği bir meyvedir bu. Süleymaniye'de kubbe göbeğindeki 8 m çapındaki müdevver yazı Besmele ile başlıyor ve "Yerleri ve gökleri bir nizam içinde kudret eliyle tutan Allah'tır. Eğer o nizam bir bozulursa onu tekrar tutup kaldıracak O'ndan başkası yoktur (Fâtır 35/41)." diye devam

ediyor. “Ondan başkası” ifadesinin âyetteki karşılığı “Min ba’dih” şeklindedir. Ancak kubbede sadece “Min ba’di” geçiyor. “H” unutulmuş. Burada unutilan “O” anlamına bir zamirdir ve onunla “Allah” kastediliyor. Şimdi siz hem ilahiyat eğitimi göreceksiniz, hem sanatçısınız, hem de unvanlarınız olacak; sonra Süleymaniye’nin kubbesine çıkacaksınız ve orada tesbit ettiğiniz bir eksiği düzeltmeden ineceksiniz. Bu olamazdı, olmamalıydı. Ancak, hal böyleyken restorasyonun da kendine özgü ilkeleri, kuralları var. O kurallar çerçevesinde hiç yorum katmadan eseri korumanız gerekir. Böyle bir durumda araya sıkışıp kalıyorsunuz.

İnanır mısınız, yazıya müdahale edip- etmemeyi iki buçuk ay düşündüm. Neticede ilahiyatçı tarafım ağır bastı ve beni tereddütsüz müdahale etmeye mecbur kıldı. Zira peygamberin bile âyetten bir harf eksiltme veya ekleme yetkisi yoktu. Geleneksel İslâm kültüründe durum böyledir. Ne yaptım diye soracaksınız. Yazının hattatı Abdulfettah Efendi (1815-1896). Sultan Abdülmecit dönemi hattatlarından. Bursa Ulu Camii’ndeki meşhur yazıları büyük Bursa depreminden sonra (1855) İstanbul Üniversitesi’nin üstündeki yazıları yazan Şefik Bey (1819-1880) ile birlikte yeniden hayata kavuşturan zat. Onun içinde münferit ‘H’ geçen otuz kadar kompozisyonuna ulaştım. Sonra bunları inceledim. Süleymaniye yazılarının yazıldığı tarihe en yakın olan “H”yi buldum ve hattatlık kuralları çerçevesinde Abdulfettah Efendi’nin bu yazıyı nereye koyacağını düşündüm. Kendimce yerini buldum ve oradaki arkadaşlara bunu yazıda nereye koyabileceğimizi sordum. Aldığım cevaplarda gördüm ki hepsi benimle aynı kanaatte. İşin kuralları vardı. O kurallar içinde harfin nereye konacağı zaten belliydi. Sonuçta ciddi emekler veriliyordu. Ve sonunda ‘H’ yi oraya koyduk.

Restorasyonun bizim literatürümüzdeki karşılığı “tamir” kelimesidir. Tamir kelimesi ayın, mim ve re harflerinden oluşan bir kökten

türetilmiştir ve “ömrünü uzatmak” anlamına gelir. Dolaysıyla ta’mir, yenileyip allamak pullamak değil, kendi orijinini koruyarak ömrünü uzatmaktır. Ancak burada özel bir durum söz konusudur. Çünkü Süleymaniye gibi müze ve ibâdetgâh olarak yoğun bir biçimde kullanılan böylesi bir yapıda o eksikliği kuralları içinde kalarak kapatmak zorundasınızdır, esere zarar vermeden. İşte bu noktada birçok birikimin olması gerekir.

Süleymaniye saatlerce anlatılabilir, ama ben sadece bir iki kesit verdim. Bir başka örneğe geçelim. Meselâ mihrap cephesinde “Allah” kelimesi. Eskiler buna “İsm-i Celal” derler ve yanında “Muhammed” kelimesi. Buna da “İsm-i Nebî” derler. Yine dört halife için “Çihar yâr-i güzîn” derler, “dört seçkin sevgili” demektir. Biz ne diyoruz, “4 halife”. “4 sandalye” der gibi, hiçbir duygu, güzellik katmadan. Bu da ayrı bir konu. Dikkat ederseniz, buradaki iki levhada “Allah” kelimesinin kalem kalınlığı ile “Muhammed” kelimesinin kalem kalınlığı farklıdır. Bunun da düzeltilmesi gerektiğini düşündük ve hemen Abdulfettah Efendî’nin eski yazılarına baktık. Eski bir iç mekân fotoğrafında İsm-i Celâl ve İsm-i Nebî’nin aynı kalem kalınlığında olduğunu çok açık gördük. Yine aynı hattatın yakın tarihte Eminönü Yeni Camii’ndeki tıpa tıpa aynı kompozisyonda yazılmış “İsm-i Nebî” levhası ile eski fotoğrafları birleştirerek bunu da düzelttik.

Bu bilgiyi burada noktalarak birkaç kelime ile de olsa özellikle öğrenci arkadaşlarıma seslenmek istiyorum.

Tokat’a geldiğimde az vaktim vardı. Bunu tarihî eserleri gezmeye ayırdım. Eser çok, fakat vakit azdı. Yarım günde oradan oraya, oradan oraya Mecnun gibi dolaşım. Gördüğüm güzellikler karşısında sarhoş oldum adeta. Özellikle Garipler Camii’nin mihrabı hiç aklımdan çıkmayacak. Yaklaşık kırk yıldır teorik ve pratik yönüyle bu sanat alanında çalışmaktayım, ama Garipler Camii’nin mihrabı gibi bir mihrap

hatırlamıyorum. Yirmiye aşkın ülke gezdim. Eğer siz başka ülkeleri gezerseniz kendi ülkenizin mimarî güzelliklerini ve kültürünü daha iyi anlarsınız. Bu bakımdan Gök Medrese, Meydan Camii, Ali Paşa Camii, Ulu Cami, Takyeciler Camii, Ali Paşa Hamamı, Kale başta olmak üzere ayrıca Taşhan, Deveci Hanı, Behzat Saat Kulesi, Mevlevîhâne, Sentimur, Lâtif Ağa Konağı -ki her gelen muhtemelen buraları geziyordur-, Hıdırlık Köprüsü ve oradaki kitâbe bir başka dikkatimi celbeden eserlendendi. Bunların benzeri yoktur ve oraları korumak gerekir.

Tokat daha evvel de öğrencilerimle gezdiğim bir yerdi. Amasya'dan başlar, Tokat, Sivas, Erzurum ve birazcık da Doğu Karadeniz olmak üzere haftalık geziler yapardık. Tokat'a geldiğimiz zaman, Afyon gibi kalesi olan şehirleri gezdiğimizde önemli tarihî yapıları ziyaret eder, akşama doğru kaleye çıkarırdım öğrencileri. Kalede oranın mazisini, hikâyesini anlatıp şehri yukarıdan keyifle seyrettirdikten sonra, güneşin batışını seyre dalarken başlayan ezanların şehrin semasını nasıl kapladığını da gösterir, bu duyguyu onlara hissettirirdim. Şehirler de insanlar gibidir. Her şehrin, her beldenin bir kimliği vardır. Siz o şehrin sokaklarında dolaşırken değişik yerlerden gelen ezanların çoğu size ulaşmaz. Ezan bu kültürün ana damarlarından, kimlik kodlarından bir tanesidir. Adam camiye gitse de gitmese de o sesle büyür. TRT'de bir mülâkat vardı. Muhabir Tel Aviv'e göçmüş İstanbullu bir müsevî kadına soruyordu. "Eee teyze! İstanbul'un en çok neyini özledin?" Kadının cevabı fevkalade manidardı: "Kuzum İstanbul'un en çok ezanlarını özledim". Bunu duyunca gözlerim yaşardı. Bir Musevî kadın bile İstanbul'un ezanlarını özlüyorsa, orada bir şey var demektir. Kimseye ezan veya buna benzer bir şeyi zorla dikte edemeyiz. Bir şey güzelse o, kimseden izin almadan insanların gönlüne ve kalbine zâten düşer. Nitekim, "sözler yürekten çıkıyorsa, kulaktan izinsiz geçer" derler. Ve güzel şeyleri de sonuna kadar bağırtmamak lazım. Soylu renkler pastel renklerdir.

Kırmızının bağırması, yeşilin bağırması ve mavinin bağırması insanı yorar. Bir minarede dört yöne birer hoparlör yeter. Sekiz tane fazladır. Hutbe verirken de hoca efendinin ses tonunu iyi ayarlaması gerekir. İbadeti arenadaki törene çevirmemek lâzım. Çok yüksek sesle okuyan birine Peygamberler Sultanı “Sesini biraz alçalt; Allah duyar, merak etme” buyurmadı mı?.

Bu estetik düzey hemen her yerde kendini gösterir. Hiçbir zaman gurur ve kibir yoktur, tekebbür yoktur; ne sanatçısında, ne tüm anıtsallığına rağmen yapısında. Gezin Topkapı Sarayını, Harem’i. Yspıların ne dış cephesinde, ne de iç donanımında gösteriş ve kibir asla yoktur. İncelik ve zarafet vardır. Ama Batı etkisinde inşa edilmiş Dolmabahçe Sarayı böyle değildir. Süleymaniye’yi karşı cephelerden seyrederken heyecanlanırsınız. O büyüklük sizi ürkütmez. Aksine içinize huzur verir, güven verir; yeşeren umutları kabartır. O bakımdan sanat zemininde yüzyıllar içinde üretilmiş bu kültürel değerlerle olması gereken anlamda tanışmak lazım.

Yükseköğrenimini Tokat’ta kazanmış genç arkadaşlarımı kutluyorum. Ya İstanbul’da olmalıydınız, ya da Tokat’ta. Dün öğleden sonraki yolculuğumuzda Ekrem Anaç ve Hasan Erdem’i tanıdım. Tam bir kültür ve Tokat aşığı bu insanlardan Tokat yararlanmalı. Burası, gerçekten kültür ve sanat tarihimizin değişik asırlarından farklı eserleri bünyesinde barındıran çok özel şehirlerden birisidir. Amasya’da öyle. Sivas’ta bu biraz daha eskiye gidiyor. 1000’li yılların başından kalma Garipler Camii’nde (1080) bir mihrap var ki, üzerindeki Muhakkak yazı’yı görmeden hat tarihi yazılamaz. Zemin oyma harfler kabartma tekniğiyle yazılmış bu şaheserin başka bir yerde benzeri yok. (Hicri) beş yüz, altı yüz, yedi yüz tarihli kitabeler her yerde yoktur. Tokat’ta bunlar hala var ve bunları bir şekilde merak etmek, yaklaşmak, çözmek ve anlamak zorundayız. Bunlar bu topraklardaki varlığımızın tapu belgeleridir.

Yoğun mesai tempomuzdan bir ara fırsat bulup iki şeye önem vermeliyiz diye düşünüyorum: Doğa ve tarih. Bir kuşun ötüşünden zevk almayan ezandan da zevk alamaz. Yağmur yağdığı zaman bir gölün üzerine, tatlı ve nahif bir ses çıkarır. O sesi duyabilmeli; biçilmiş bir ekin tarlasına yağmur indiğinde ne kadar tatlı bir koku sarar etrafı, onu hissedebilmelisiniz. Derenin, akan suyun sesi insanı dinlendirir. Bütün bunlar size bir şey ifade ediyorsa siz doğayı, tarihi, insanı ve hayatı doğru okuyabilirsiniz demektir. Bütün bunları sağlıklı okuyabiliyorsanız, geleceği sağlıklı biçimde tasarlayabilirsiniz demektir. Doğayla irtibatı olmayanın onu yaratan ezeli irade ile de irtibatı olmaz. Doğadan ve tarihten devşirilmiş o büyük datadan ruhen beslenmeyen medeniyet tasavvuru olamaz.

Hangi mesleğe kendinizi hazırlıyorsanız hazırlayın, bir sanat dalıyla hobi düzeyinde bile olsa mutlaka ilginiz olsun. Ya bir müzik âleti, ya bir boya fırçası, ya da bir hat kalemi arkadaşınız olsun. Kanun çalmaya meyliniz yoksa fotoğrafla meşgul olun. Hem dinlenirsiniz, hem öğrenirsiniz. Bu meşgale ortamında oluşan güzellikleri çevrenizle paylaşırsınız. Bu yolla hizmet de edersiniz. Bazen bir fotoğraf, kadraji içinde barındırdığı içerik yüzlerce sayfalık bir eserden daha etkili olur. Bazen sadece iki çizgiden oluşan bir karikatür iki yüz sayfalık bir yazının yapamadığını yapar. Sanat işte budur.

Yeni mimarî anlayışımızda keskin çizgiler hâkimdir. Okullarımız, köprülerimiz, kamu binalarımız, hemen bütün eserlerimiz bir bakıma bu yönüyle maalesef ruhsuzdur. Ama eski eserlere baktığımızda resmî binalar, hükümet konakları, istasyonlar, hastaneler, iskeleler, neoklasik dönem dahil kimlikli yapılardır; o dönem yapılarının bir ruhu vardır. Bunu hemen hissedersiniz. Bu bakışı ezbere tenkit, “eskiyi tekrar ediyoruz” lafları işi çözümüyor, yapı kimliği zaviyesinden konuya yaklaşmak lâzım. “Bir ülkenin havaalanına indiğinizde genelde hangi

ülkeye geldiğinizi anlıyorsunuz. Ama bizim bazı havaalanlarına indiğinizde Türkiye’de olduğunuz anlaşılmıyor” demişti başbakan. Bu çok gecikmiş söz beni hayli etkilemiş ve umutlandırmıştır. Yani bizi ayıran, farkındalık yaratan bir şey yok yapılarımızda. Tarihle ve kültürel kimliğimizle irtibatı olmadığı zaman binalar temelsiz bir yapı gibi duruyor.

Artık global bir dünya var. Ya o globalizmin herkesi öğüten dişlileri arasında eriyip gideceksiniz, ya da sizi siz yapan kültürel derinliğinizden ve zenginliğinizden güç alarak ayakta kalmayı başaracaksınız.

İnsaf, insanın en güzel vasfıdır. Peki, insafın temeli nedir, sevgidir. Sevgi yoksa insaf da yoktur. Sevgi yoksa güven yoktur. Güven olmadığı zaman toplum olamayız. Birbirimizi sevemezsek, karşılıksız sevemezsek nasıl toplum olabiliriz? Nasıl ayakta kalabiliriz? Güveni nasıl tesis edebiliriz? Bizi biz yapan değerler bunu sağlıyor. O halde tarihi çok iyi okumak gerekiyor, şiirinden mûsikisine, klasik sanatlarından mimarîsine ve hayat anlayışına varıncaya dek. Latif Ağa Konağı’nı gezdiğim zaman onun içinde yaşayan insanların hayal dünyalarını düşündüm. Tokat’ın sadece merkezini değil, ilçeleriyle, köyleriyle, tarihî köşeleriyle gezin. Ve oradaki güzellikleri keşfetmeye çalışın. Fırsat bulup Tokat’ın dağlarında, derelerinde, yeşilliklerinde doğayla irtibat kurmaya, onunla muhabbet tesis etmeye çalışın. İşte bu ikisi hayat boyu sizi dik tutacak ve boyun eğmeyecek bir yapıya sahip kılacaktır.

Beni sabırla dinlediğiniz için Sayın Vali’m, Sayın Belediye Başkanım başta olmak üzere sizlere teşekkür ediyor, daveti sebebiyle Sayın Rektör Prof. Dr. Mustafa Şahin Beyefendi’ye şükranlarımı sunuyor, öğretim yılının başarılı geçmesini diliyorum.